

ИЗВЕСТИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ГЕОГРАФСКО ДРУЖЕСТВО JOURNAL OF THE BULGARIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

web-site: www.geography.bg e-mail: journal.bgs@geography.bg

Карикатурните карти – средство за политическа пропаганда (по примера на творчеството на Райко Алексиев във вестник „Щурец“) Caricature Maps – Tools for Polytical Propaganda (on the Example of Rayko Aleksiev's Work in the Shturets Newspaper)

Евгения Сарафова, Спасимир Пилев

СУ „Св. Климент Охридски“, Геолого-географски факултет, катедра „Картография и ГИС“,
1504 София, България, бул. Цар Освободител 15

Eugenia Sarafova, Spasimir Pilev

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Geology and Geography, Department of Cartography and GIS,
1504 Sofia, Bulgaria, 15 Tsar Osvoboditel Blvd.

ABSTRACT

Key words:

Caricature maps, propaganda,
Rayko Aleksiev, Brexit

Caricature maps have long been used for political propaganda, forging ideas and views. This study examines the successful examples of political propaganda from different historical periods by combining the caricature genre with cartography. Caricature maps from Bulgaria and the world are discussed, paying special attention to one of the most famous Bulgarian cartoonists - Rayko Alexiev. In his works can be found many examples of spatial representation of geopolitical events and processes from the 30s and 40s of XX century in Bulgaria, the Balkans, other world regions, and even the whole globe. Examples of 21st century political propaganda through caricature maps of Brexit are also discussed.

Въведение

Географските карти са визуални комуникационни средства, чрез които може да се налагат възгледи, гледни точки, политически или религиозни наклонности. Когато картите се използват за целите на пропагандата и се съчетават с карикатурния жанр, се вижда ясно изкривяване или преувеличаване на факти от реалността с цел да се комуникира конкретна гледна точка (Kent, 2016). Темите на този тип произведения обикновено са свързани с актуалните политически събития или пиперливи за обществото въпроси.

Целта на настоящето изследване е да покаже успешни примери за политическа пропаганда от различни исторически периоди, чрез съчетаване на карикатурния жанр с картографията. За да се постигне тази цел, ще бъдат разгледани карикатурни карти от България и света, като се обърне специално внимание на творчеството на един от най-известните български карикатуристи – Райко Алексиев (1893-1944).

Карикатурните карти имат две основни характеристики, които ги отличават от стандартните картографски произведения:

1. Често те не притежават математическа основа, защото се явяват художествени произведения;
2. Основната им цел е да носят конкретно политическо, религиозно или друго послание, а не да комуникират с аудиторията местоположението на обектите в пространството (Tyner 2007).

Теоретична постановка

Всяка географска карта, независимо от нейното предназначение и оформление, представя изобразяваната част от света субективно. Това е така, защото в процеса на картографска генерализация всеки автор преценява кои обекти да бъдат изобразени и кои да бъдат премахнати, в зависимост от множество фактори. Това неминуемо води до изведен субективизъм при изобразяването на реалния свят (Фиг. 1).

Фигура 1. Карикатурните карти в двумерното пространство, представящо степенята на обективност и научна достоверност.

Figure 1. Caricature maps into the 2D space representing the degree of objectivity and scientific credibility.

В западната картографска школа отдавна съществува понятието „убеждаващи карти“ („persuasive maps“) – произведения, които съчетават алегория, сатира, художествени символи, цветове и графика така, че да изпращат ясно послание и идеи към аудиторията (Модер, 2017). В примерите от следващите страници можем ясно да се убедим, че този тип картографски произведения са имали голяма популярност в миналото, която не стихва и днес.

Карикатурните карти в творчеството на Райко Алексиев

Един от най-ярките примери от българската история, който прави допирна точка между картите, политическите събития и карикатурата, е Райко Алексиев. В неговите творби може да се открият множество примери за пространствено представяне на геополитически събития и процеси от 30-те – 40-те години на XX в. в България, на Балканите, други световни региони, та дори и цялото Земно кълбо.

Творчеството на Райко Алексиев получава признание и известност в списание „Българин“ (1916-1924) на Александър Божинов (1878-1968) – човекът, който създава и развива политическата карикатура като самостоятелен жанр в България (Ангелов, 1992). През годините на своето утвърждаване и развитие Райко Алексиев сътрудничи с карикатури, фейлетони, разкази на редица хумористично-сатирични издания на периодичния печат в страната. В края на 1932 г. започва да издава най-четения и продължително издаван хумористичен вестник в периода до 1944 г. „Щурец“ – общо 597 броя в периода 24 декември 1932 - 30 юни 1944 г. (Иванчев, 1966). В последните си години той се издава в 50-хиляден тираж (Бенбасат, 2018).

Периодът след убийството му в есента на 1944 г. е белязан от продължителна забрана и умишлена забравя на значимото му творчество. Публикуваните от него карикатури в различни издания надхвърлят над 5000, както на политически, така и на битови теми (ЕП, 2011). За способностите на Райко Алексиев са красноречиви думите на Радой Ралин: „Райко Алексиев превръща хумора и сатирата в своя пожизнена творческа платформа, в идеология. Неговата страшна дарба на карикатурист не удовлетворява вдъхновението му, той я свързва с журналистиката, с ежедневния контакт: творец – политика – народ.“ (Чолаков, 1992).

На първа страница на издавания от него вестник „Щурец“ публикува над 25 карикатури, на които са изобразени географски карти, глобуси и Земята като част от космическото пространство. Чрез пространственото онагледяване на съвременните събития, но също и предстоящите катаклизми на Втората световна война, изпълнява социалното значение на този вид изкуство. Дава образ и динамика на иначе статичните обекти върху географските карти и успява да им придаде характерни черти за случващата се реалност и да ги подложи на обществено осмиване.

Свързаните с картографията карикатури във вестник „Щурец“ са повлияни от политическите събития в средата на 1930-те години, предвещаващи избухването на нова световна война и от водените военни действия в света по време на Втората световна война. Като географско пространство тези карикатури могат условно да се подредят в четири направления:

1. Обхващащи териториалните граници на България.

В брой 333 от 28 април 1939 г. Алексиев представя териториалните промени в границите на Царство България и социалната им значимост за българина. След Междусъюзническата война от 1913 г. е „отрязана“ Добруджа – житницата на България, а през 1918 г. „ножа не прощава“ и на Беломорска Тракия, даваща на страната ни излаз на Бяло море. С това, вероятно, иска да покаже желанието на българина в навечерието на Втората световна война – хлябът и водата, или двете области (Фиг. 2).

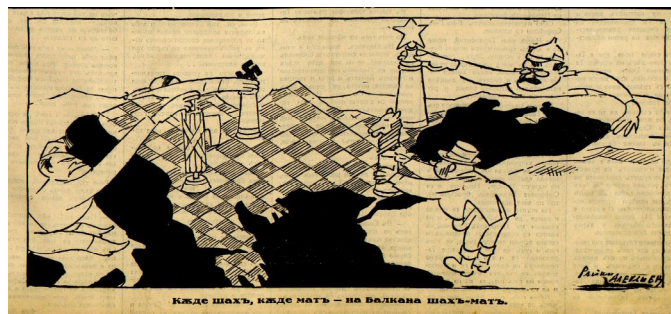

Фигура 2. Карикатура с коментар от автора „Хлебец и водица, бе брате, – толкоз!“, в. Щурец, 1939 г. (Алексиев, 1939).

Figure 2. Caricature with a commentary from the author: "Bread and water – that's it!", Shturets newspaper, 1939 (Aleksiev, 1939).

2. Територията на България като част от Балканския полуостров.

Карикатурата в брой 361 от 10 ноември 1939 г. дава представа за позиционирането на Великите сили върху шахматната дъска на Балканите, олицетворение на важен кръстопът за всяка една от армиите и геополитическите интереси. Своите шахматни фигури поставят Германия от северозапад, Италия от запад през Адриатическо море, СССР от североизток и Великобритания от югоизток през Мраморно море (Фиг. 3).

Фигура 3. Карикатура с коментар от автора „Къде шах, къде мат – на Балкана шах-мат.“, в. Щурец, 1939 г. (Алексиев, 1939).

Figure 3. Caricature map with comment from the author "In one place chess, in another - mate, in the Balkans – checkmate", Shturets newspaper, 1939 (Aleksiev, 1939).

3. Отделни региони в света, които не обхващат териториалните граници на България.

В брой 385 от 25 април 1940 г. Райко Алексиев подлага на хумористичен прицел действията на Скандинавския полуостров, развиващи се около Великден през 1940 г. (Фиг. 4). Малко повече от месец след отпечатване на карикатурата Германия окупира Норвегия (9 юни 1940 г.). А отбелязаното на картата пристанище Нарвик е ключово за транспортирането на необходимата за изработка на оръжия и военна техника желязна руда. В тази част на света, в периода 10–13 юни 1940 г. Съюзниците нанасят едно от първите поражения на германската армия във войната.

Фигура 4. Карикатура „На север“ с коментар от автора „Великденски мач на чуждо игрище“, в. Щурец, 1940 г. (Алексиев, 1940).

Figure 4. Caricature map “North” with comment from the author “Easter match at a foreign playground”, Shturets newspaper, 1940 (Aleksiev, 1940).

Интерес представляват случаите, в които Райко Алексиев публикува една и съща карикатура два пъти в течение на пет месеца. Такъв е случая с представянето на Италия по време на Втората световна война и военните действия на Бенито Мусолини. Различава се единствено съпътстващият коментар на автора към карикатурата (Фиг. 5-6). Географските очертания на Италия, наподобяващи ботуш, са благодатни за придаване на художествен образ. Първото публикуване е в брой 388 от 17 май 1940 г., когато въпросът е дали италианските войски ще нахлуят във Франция. Балканските народи очакват действието на „ботуша разиграващ бомба“. След обявената война на Франция и Великобритания (10 юни 1940), италианската армия започва на 28 октомври 1940 г. Итало-гръцката война чрез нахлуване на войски от окупирания територия на Албания. В изданието три дни по-рано брой 411 на вестник „Щурец“, Алексиев публикува отново тази карикатура, но с коментар, описващ военните действия на Италия, както към Западна Европа, така и към Балканите.

Фигури 5-6. 5 (горе): карикатура „В Средиземно море“ с коментар от автора „Мач ли ще е или е тренировка?“, в. Щурец, 1940 г. (Алексиев, 1940). 6 (долу): карикатура „Мач“ с коментар от автора „Сергь ботушъ, брей! Хем рѣта напред, хем рѣта назад към нас.“, в. Щурец, 1940 г. (Алексиев, 1940).

Figures 5-6. 5 (up): caricature map “In the Mediterranean” with a comment from the author “Is it going to be a match or just a workout?”, Shturets newspaper, 1940 (Aleksiev, 1940). 6 (down): caricature “Match” with a comment from the author “Angry boot! At the same time it kicks forward and stick back at us.”, Shturets newspaper, 1940 (Aleksiev, 1940).

4. Глобалните проблеми и изобразяването на земното кълбо.

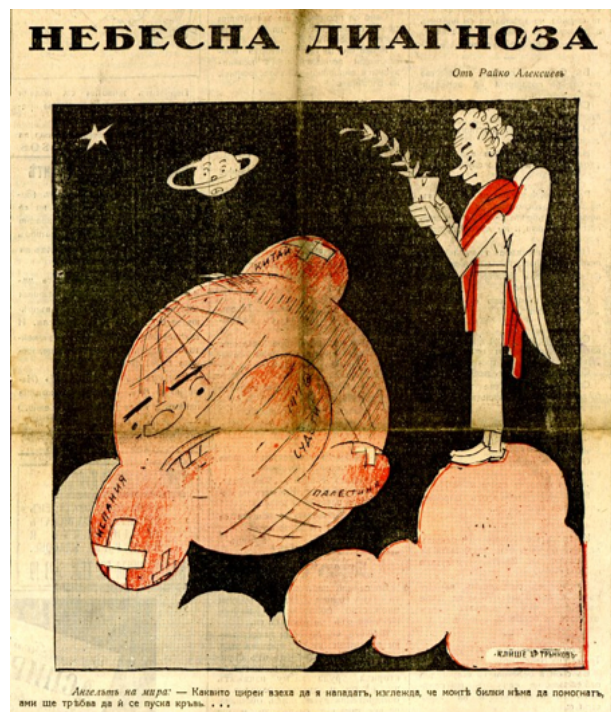
Втората половина на 1930-те години е белязана от събития, предвещаващи нов глобален конфликт. В три карикатури Райко Алексиев, макар и да не ги издава с идеята за поредица, представя проблемните зони на планетата (бр. 202/23 октомври 1936, бр. 245/20 август 1937 и бр. 301/16 септември 1938) (Фиг. 7-9).

В първата карикатура Земята е полудяла. Намесени са Св. Петър и ангел с бутилка валериан в ръце, но опитите за намиране на решение са безуспешни.

През 1937 г. се виждат пушеците в резултат на конфликти от различни точки на света – гражданската война в Испания, японската окупация на Манджурия в Япония. Арабското

въстание в Палестина. Военният преврат на ген. Бакр Сидки в Ирак. Интересното за него е, че като лейтенант, през 1912-1913 г., току-що завършил Военно училище в Истанбул, участва в Балканската и Междусъюзническата война. Наг планетата е представен Саваот – Господ на войнствата, който известява другите космическите обекти, че Земята пак е полудяла (чалдисала).

В третата карикатура отново е изрисувана планетата, но този път в различни свои части тя е с подутини от цигарите, които я тормозят – Испания, Судетите, Палестина и Китай. С приближаване на войната, все по-ясно става, че без кръвопролития няма да се размине. С тези думи завършва Ангелът на мира, който е застанал на облак до планетата: „...ще трябва да ѝ се пуска кръв...“.

Фигура 7-9. Карикатури, на които е изобразено земното кълбо.

7 (горе вляво): Карикатура „Медицински преглед във Вселената“, в. Щурец, 1936 г. (Алексиев, 1936).

8 (горе вдясно): Карикатура „S. O. S.“, в. Щурец, 1937 г. (Алексиев, 1937).

9 (долу вляво): карикатура „Небесна диагноза“, в. Щурец, 1938 г. (Алексиев, 1938).

Figures 7-9. Caricatures with the globe.

7 (up left): “Medical Review in the Universe”, Shturets newspaper, 1936 (Aleksiev, 1936).

8 (up right): cartoon “S. O. S.”, Shturets newspaper, 1937 (Aleksiev, 1937).

9 (down left): “A cartoon of Heavenly Diagnosis”, Shturets newspaper, 1938 (Aleksiev, 1938).

Неведнъж прокопаването на тунел под земята до другия край на света е било мечта на различни литературни герои, а и единствената възможност за изпращане на помощ от САЩ до СССР, четири месеца след като Германия на Хитлер обявява война на СССР на Сталин и последната е обградена практически отвсякъде с територии завладени от страните на Оста. Главните лица са британския министър-председател Уинстън Чърчил и американския президент Франклин Рузвелт, който е започнал да осъществява своята спасителна идея (Фиг. 10).

Фигура 10. Карикатура „Спасителна идея“ с коментар от автора „Чърчил – Какво правиш там, мистър? Рузвелт – Пробивам дупка до СССР, защото докато се накамим да му пратим помощ, май, че само той пак ще остане свободен...“ в. Щурец, 1941 г. (Алексиев, 1941).

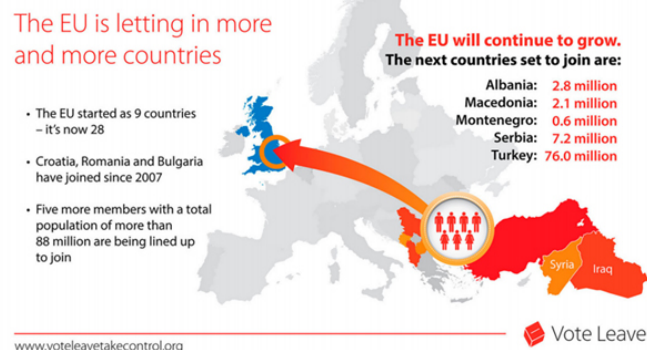
Figure 10. Caricature “Rescue Idea” with comment by the author “Churchill - What are you doing there, Mister? Roosevelt - I’m drilling a hole in the USSR, because as long as we ask him to send help, it seems that only this time he will remain free...”, Shturets newspaper, 1941 (Aleksiev, 1941).

Без значение от географското пространство, което представя – България, Балканите, други региони или целият свят, по карикатурите на Райко Алексиев добре се забелязва доброто му познание на обектите, които рисува, и голямата му информираност за актуалните събития в национален, регионален и световен план. Изобразяването на събитията върху земното кълбо или географска карта доставя добра възможност за представяне на динамичните събития по време на Втората световна война, но и подходящ момент за осмиване на различни действия и най-вече човешката глупост в желанието за военни конфликти и кръвопролития.

Карикатурните карти в политическата пропаганда през ХХІ в.

На 23 юни 2016 г. в Обединеното кралство се проведе референдум, на който гражданите трябваше да отговорят на следния въпрос: Трябва ли Обединеното кралство да остане член на Европейския съюз или да напусне Европейския съюз? (в оригинал: Should the United Kingdom remain a member of the European Union or leave the European Union?). Резултатите показаха, че почти 52% от гласувалите са избрали напускането на ЕС, което доведе до редица политически промени.

По време на кампанията за референдума бяха използвани карти с цел пропаганда на идеи и от двата лагера. Картата на фиг. 11 бе част от онлайн презентация, намираща се на уеб сайта Vote Leave.

Фигура 11. Карта, показваща със сериозно преувеличение евентуалните последици за Обединеното кралство при оставане в ЕС (Vote Leave, 2016).

Figure 11. Map showing with great exaggeration the potential consequences for the UK of staying in the EU (Vote Leave, 2016).

Основната комуникационна идея на картата е да покаже колко много нови емигранти биват допускани в Обединеното кралство, благодарение на ЕС. Използвана е голяма оранжева стрелка, показваща как едва ли не тези хора могат директно да пристигнат на острова от Сирия и Ирак. Вижда се, че всички държави, които се намират в пространството между Сирия и Ирак от една страна, и Обединеното кралство от друга, дори не са надписани. Картата внушава още, че Турция, която притежава огромен брой население, ще се присъедини съвсем скоро към Съюза, което в действителност е силно преувеличено.

На фиг. 12 е показана карта, която използват активистите от кампанията за оставане в ЕС. Тя има елементи на карикатура и показва контура на остров Великобритания, яхнал и водещ ЕС, който е изобразен като животно.

Фигура 12. Карикатурна карта, агитираща идеята за оставане в ЕС.

Figure 12. Caricature map, campaigning for the idea of staying in EU (Plunkett, 2016).

И двете карти използват добре познати техники от картографската пропаганда.

Разглежданият период на публицистичната дейност на Райко Алексиев обхваща десетилетието след 1934 г. и появата на в. „Щурец“. В световен план до преди Втората световна война карикатурите като изкуство губят своята популярност, което се дължи на появата на радиото, киното и пропагандните плакати (Barron, 2008). Подготовката на войната засилва отново влиянието на карикатурата. В САЩ

сред най-изявените карикатуристи са бащата и син Clifford K. Berryman и James T. Berryman (NARA), които с помощта на карикатурната картография успяват да обясняват усложняващата се система от договори и засилващото се съперничество Европа и Азия по време на войната. Възможност, която се открива и пред Райко Алексиев за представяне пред българския читател на актуалното положение в България, Европа и света в годините преди и по време на Втората световна война.

Заключение

Карикатурните карти комбинират техники от науката и изкуството така, че е възможно да се постигне ефективно въздействие на целевата аудитория. Доброто познаване на актуалната политическа обстановка, ролята на играчите в нея и контекста на събитията, са едни от основните фактори, които обуславят успеха на такъв тип творчество. Дори днес, във времената на високи технологии и свръхинформированост, карикатурните карти все още намират приложение при организиране на различни кампании, избори, референдуми. Това обуславя и необходимостта от по-широка обществена информираност за пропагандната роля на този тип картографски произведения

Литература

- Ангелов, В. 1992. Райко Алексиев – един връх в българската карикатура. Българска книга, кн. 12.
- Бенбасат, А. „Райко Алексиев – живот, смърт, обругаване, възкресяване“. Култура БГ, посетен на 11.09.2019 г. <https://kultura.bg/>
- Иванчев, Д. 1966. Български периодичен печат, 1844 – 1944: анотиран библиографски указател. Т. 2. С., Наука и изкуство.
- Чолаков, С. 1992. Хумористичният вестник „Щурец“ и неговият редактор Райко Алексиев. С.
- Barron, Roderick M. Bringing the map to life: European satirical maps 1845-1945. *Belgian Journal of Geography*. 3-4, 2008. 445-454, <https://journals.openedition.org/belgeo/11935> (Достъпен на 06.07.2020).
- Kent, A. 2016. Political Cartography: From Bertin to Brexit, *The Cartographic Journal*, 53:3, 199-201, DOI: 10.1080/00087041.2016.1219059.
- Tyner, Judith A. 2017. Persuasive cartography. Pages 140-144. Published online: 25 Sep 2007.
- Mode, P. J. 2017. “Not Maps At All” – What Is Persuasive Cartography? And Why Does It Matter? *The Portolan*, Issue 100, Winter 2017.
- Plunkett, J. 2016. Rejected remain campaign posters revealed by ad agencies. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/01/rejected-remain-campaign-posters-revealed-by-ad-agencies> (Достъпен на 27.09.2019).
- VoteLeave Campaign website: <http://www.voteleavetakecontrol.org/> (Достъпен на 21.08.2019).

Енциклопедия Пазарджик и Пазарджишка община. 2011. Пазарджик, Беллопринт.

National Archives and Records Administration. A Visual History 1940–1963: Political Cartoons by Clifford Berryman and Jim Berryman <https://www.archives.gov/files/legislative/resources/ebooks/a-visual-history-1940-1963.pdf> (Достъпен на 06.07.2020).

- Алексиев, Р. Щурец, 202, 23.10.1936 /
 Алексиев, Р. Щурец, 245, 20.08.1937 /
 Алексиев, Р. Щурец, 301, 16.09.1938 /
 Алексиев, Р. Щурец, 333, 28.04.1939 /
 Алексиев, Р. Щурец, 361, 10.11.1939 /
 Алексиев, Р. Щурец, 385, 25.04.1940 /
 Алексиев, Р. Щурец, 388, 17.05.1940 /
 Алексиев, Р. Щурец, 411, 25.10.1940 /
 Алексиев, Р. Щурец, 463, 24.10.1941 /